

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Павлодар өңірінің энциклопедиясы. Павлодар. – «ЭКО» ҒӨФ, 2013. – 555 б.
2. Сапаров К.Т. Павлодар облысының топонимикасы. – Алматы: «Эверо», 2018. – 352 б.
3. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алма -Ата: Наука КазССР, 1974. -275 с.
4. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Тіл комитеті. Павлодар облысының ономастикалық атауларының көрсеткіш-анықтамалығы. Сапаров Қ.Т. Павлодар облысының ономастикалық атауларының көрсеткішанықтамалығы. Павлодар: «Политон» ЖШС, 2009. – 141-145б
5. Артықпаев. Ж. О., Ерманов А. Ж., Дауенов Е. Н. Орта Ертіс өңірінің топонимиялық мәселелері. – Павлодар : «Алтын кітап», 2006. – 151 б.
6. ТОПОНИМИКА РЕГИОНА - КАК ОСНОВА ВОССТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛАНДШАФТОВ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ Учебное пособие для студентов естественно-научных и гуманитарных специальностей. Рекомендовано к изданию Ученым советом ЕНУ им. Л.Н. Гумилева (Протокол №8 от 27.02.2017)

ӘОЖ 910.3

ҚҰСМҰРЫН КӨЛІ АЛАБЫ ГЕОЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сексенбай Әли Асқарұлы

aliseksenbay@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Жаратылыстану ғылымдары факультеті, Физикалық және экономикалық география кафедрасының магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Мусабаева М.Н.

Осы мақаланың аясында біз оның бірегей сипаттамалары мен қоршаған ортаға әсерін тереңірек түсіну мақсатында осы аймақтың гидрологиясының, ландшафттық географиясының және климатологиясының негізгі аспектілеріне жүгінеміз. Обаған көлі деп те аталатын Құсмұрын көлі өзінің ерекше географиялық және гидрологиялық ерекшеліктеріне байланысты айтарлықтай ғылыми қызығушылықтың объектісі болып табылады. Зерттеу барысында біз оның гидрологиялық ерекшеліктеріне, соның ішінде жылдың әртүрлі маусымдарындағы қуат көздері мен су деңгейінің өзгеруіне назар аудардық және Геожүйенің қалыптасуы мен жұмысына әсер ететін ландшафттық пішіндер мен климаттық жағдайларды талдадық.

Құсмұрын көлі, Қарасу және Семиозер аудандарының шегінде орналасқан маңызды су айдындарының бірі болып табылады. Биіктігі 102,9 метр, көлемі 460 шаршы км, ұзындығы 60,7 км, ені 12,5 км, жағалауының ұзындығы 226 км, ең терең жері 3,5 метр, су жиналатын алабы 10480 шаршы километр. Талдықасты және топырақ түзілімдерінен тұратын салыстырмалы түрде таяз тереңдік пен кең жағалау сызығы көлді зерттеуге тартымды етеді [1].

Кесте 1 Құсмұрын көлінің сипаттамалары

Морфометрия	
Теңіз деңгейінен биіктігі	103 м
Өлшемі	60 × 15 км
Ауданы	400–415 км ²
Тереңдігі	3,5 м
Су алабы	

Суды жинау ауданы	10,5 мың км ²
Құятын өзен	Обаған
Шығатын өзен	Обаған
Орналасуы	
Координаталары	52°43'10" с. е. 64°47'02" ш. б
Аймақ	Қарасу ауданы, Әуликөл ауданы

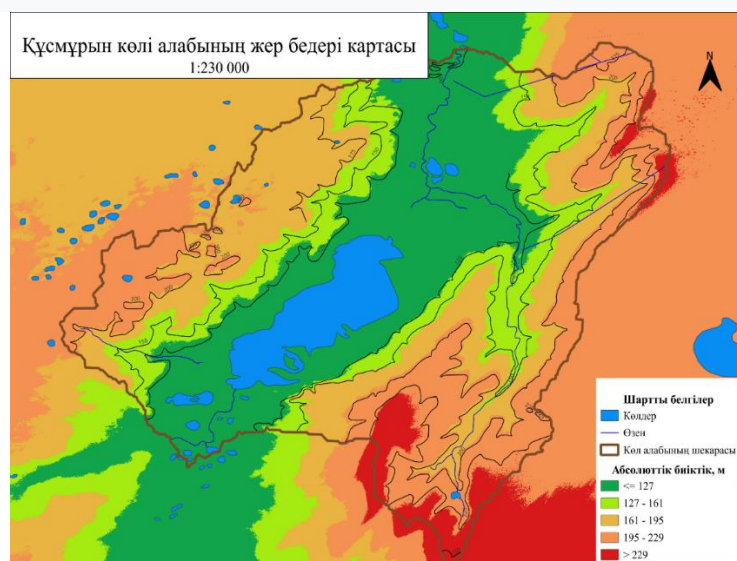
Құсмұрын ағынды, өзен, көктемгі қар суымен және жауын шашынмен қорланады. Көлге 5 өзен құяды, тек қана Обаған өзені ағып шығады. Судың түсі жасыл – сары, 3-3,5 метрге дейін мөлдір. Қыста көл суы қатып қалады. Құсмұрын көліне 0,3 текше километр су жиналады, ылғалды жылдары 0,5 текше метрге дейін көбейеді. Су деңгейінің биік мезгілі сәуір айында, ал төмендеуі қазанда байқалады. Су деңгейінің өзгеруі маусым аралығында 0,3-0,5 метр болса, көп жылдығы 3 метрге, ал 84 көлдің көлемі 100 гектардан асады.

Құсмұрын ағынды, өзен, көктемгі қар суымен және жауын шашынмен қорланады. Көлге 5 өзен құяды, тек қана Обаған өзені ағып шығады. Судың түсі жасыл – сары, 3-3,5 метрге дейін мөлдір. Қыста көл суы қатып қалады. Құсмұрын көліне 0,3 текше километр су жиналады, ылғалды жылдары 0,5 текше метрге дейін көбейеді. Су деңгейінің биік мезгілі сәуір айында, ал төмендеуі қазанда байқалады.

Су жиналатын алабы оңтүстіктен оңтүстік батысқа қарай созылып жатыр, бұл шағын-шағын төбелі жазықтық, олар балшықты топырақтан құралған.

Құсмұрын көлі Торғай үстіртін солтүстіктен оңтүстікке қарай кесіп өтетін меридиандық Торғай ойпатының солтүстік бөлігінде орналасқан. Аудан 175-216 м белгілері бар Үстірт бетінен Торғай ойпатының түбінің жазық жазықтарына дейін, теңіз деңгейінен 107-115 м биіктікте ең жоғары белгілері бар бірнеше геоморфологиялық деңгейден тұратын жазық террасалы сатылы рельефпен сипатталады. Үстірттің беткі қабаты миоцен-плиоцен тектес саздақтардың шапанымен жабылған сазды қабаттар түзеді (Гвоздецкий, Николаев, 1971). Шұңқырдың беткейлерінде орта және жоғарғы олигоценнің қалыңдығы бетіне шығады. Көл төсегі жоғарғы плейстоцендік полигенетикалық шөгінділерде жұмыс істейді.

Шұңқыр түбінің көл-аллювиалды террасалары деңгейінде минералданған жер асты суларының бетіне жақын орналасуына байланысты гидроморфты ландшафттар пайда болды, олар негізінен шалғындар мен типтік дала фрагменттері бар тұзды және тұзды кешендермен ұсынылған.

Сурет 1 Құсмұрын көлінің су жинау алабының физикалық картасы [автормен құрастырылған]

Көлдің шығыс жағалауы тік біткен, оның биіктігі 80 метр, батыс жағалауы ылдилау, кей жері 5-7 метр биік. Көл түбі тегіс балшықты. Лай тұнбасының тереңдігі 15 сантиметрге дейін қара май секілді, одан әрі лай сарғыштанып, әрі қарай тереңдеген сайын қайтадан қарая түседі. Лай тұнбасының жалпы қалыңдығы 0,6-0,7 метр. Көл жағалауынан ортасына қарай бірте-бірте тереңдейді. Батыс жағалауын қамыс басқан.

Көлдің орта шеніндегі жағалауы жарлауытты, жарқабағы 3 метрге дейін тік, оңтүстік шығыс және шығыс жағалауы ғана ылдилау, балшықты. Мұнда көптеген шығанақтар, мүйістер, жартылай аралдар бар [1].

Аудан аумағы жазғы және қысқы температураның үлкен қарама-қайшылықтарымен сипатталатын күрт континентальды климаты бар қоңыржай белдеудің батыс сібір климаттық аймағына жатады: шілденің орташа температурасы + 24,2 °С, қаңтар -18 °С абсолютті минимум -46 °С. ауаның орташа жылдық температурасы +2,4 °С, аязсыз кезеңнің ұзақтығы 130 - дан 140 күнге дейін. Тұрақты қар жамылғысы қарашаның аяғынан наурыздың аяғына дейін – сәуірдің басына дейін созылады. Жазы құрғақ және ыстық, жиі қатты жел соғады. Бұлғалмен қамтамасыз ету тұрақсыз, бір жылдағы жауын-шашынның орташа мөлшері 250-ден 300 мм-ге дейін, олардың 70% - дан астамы жылы мезгілде болады [2].

Обаған өзені Ащыбамен және Торғай ойпатының батыс және шығыс беткейлерінен ағатын бірнеше қысқа маусымдық су ағындарымен көлге құяды: Қайб, Шолақтерек, Қараған, Дүзбай. Су жинау алаңы шамамен 10480 шаршы метрді құрайды. км. көлдің солтүстік шетінде Құндызды өзені аяқталады (жоғары деңгейде көлге құяды) және төменгі (тұзды) Обаған басталады. Жоғары толған жылдары Құсмұрын көлі ағынға айналады және су Обағанға ағызылады. Суының ең жоғары толтыру 1940-1950 жылдардың аяғында байқалды. Осындай жоғары деңгей 1980 жылдардың екінші жартысында да болды, ал қазіргі уақытта көл деңгейі төмен – Е. А. Даниленко шкаласы бойынша IV-III кезеңдерге сәйкес келеді (1982), су ащы-тұзды – 1999 жылдың қазан айында тұздылық 18,0 ppt болды [2].

Көл оңтүстік қара топырақ пен қара каштан топырақтарының шекарасында орналасқан, бірақ Торғай ойпатында топырақ жамылғысы үлкен әртүрлілікпен сипатталады. Көлдің айналасында дала сортаңдары мен тұзды саздар мен ауыр саздақтарда ең көп таралған, шалғынды саздақтар, сондай-ақ топырақтың шалғынды-батпақты сорттары бар. Сортаңдар мен сортаңдар күрделене түседі және жоғары деңгейде орналасқан қара-каштанды сортаң топырақтар мен Оңтүстік сортаңды қара топырақтар [2].

Қорытындылай келе, біздің Құсмұрын көлі бассейнінің геожүйесін зерттеуіміз осы аймақтағы табиғи процестерді ғылыми түсінуге елеулі үлес қосады. Біз көлдің гидрологиясының, ландшафттық географиясының және климатологиясының әртүрлі аспектілеріне назар аудардық, сондай-ақ жылдың әртүрлі уақыттарындағы су деңгейінің және оның құрамының өзгеруіне талдау жасадық.

Біздің зерттеуіміз белгілі бір аймақтағы табиғи процестер мен адам әрекеттері арасындағы байланысты жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар табиғи ресурстарды басқарудың тұрақты стратегияларын әзірлеуге негіз береді. Біздің ғылыми тұжырымдарымыз қоршаған ортаны қорғау және осы бірегей табиғи аумақтың тұрақты дамуы саласында практикалық қолдану үшін пайдалы болады деп үміттенеміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кушмурун - Том 3 из 5 (2005). Кушмурун // Казахстан. Национальная энциклопедия. - Алматы: Энциклопедии Казахстана, 2005. - Т. III. ISBN 9965-9746-4-0
2. А.Н.Формозов. Русский орнитологический журнал 2013, Том 22, Экспресс-выпуск 879: 1301-1315
3. KST News. (2020). Кушмурун не «птичий нос» Алынған <https://kstnews.kz/newspaper/956/item-62430>